

**MARTINA CAMIADE BOYER · PRACTICAR LA COOPERACIÓ
TRANSFRONTERERA, PENSAR LA FRONTERA · DISCURS DE
RECEPCIÓ COM A MEMBRE CORRESPONENT · INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS · SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES
SOCIALS**

**PRACTICAR LA COOPERACIÓ TRANSFRONTERERA,
PENSAR LA FRONTERA**

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS

**PRACTICAR LA COOPERACIÓ TRANSFRONTERERA,
PENSAR LA FRONTERA**

Discurs de recepció de MARTINA CAMIADE BOYER
com a membre corresponent de la Secció de Filosofia
i Ciències Socials, llegit el dia 5 de juny de 2019

Resposta de Joan Becat i Rajaut, membre emèrit
de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

BARCELONA, 2019

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Camiade Boyer, Martina, autor

Practicar la cooperació transfronterera, pensar la frontera. — Primera edició

Bibliografia

ISBN 9788499654782

I. Becat Rajaut, Joan, 1941- escriptor de contingut textual suplementari

II. Institut d'Estudis Catalans. Secció de Filosofia i Ciències Socials III. Títol

1. Fronteres

341.222

© Martina Camiade Boyer

© 2019, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: juny del 2019

Text revisat lingüísticament per la Unitat de Correcció del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Maria Brossa

Compost per fotocomposició gama, s. l.

Imprès a Service Point FMI, SA

ISBN: 978-84-9965-478-2

Dipòsit Legal: B 14040-2019

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Som dobles; la frontera passa pel mig del nostre cor;
i, però, som d'un costat o de l'altre.

MICHEL BUTOR

A la frontera es creu pitjor i es crea millor.

JORGE WAGENSBERG

DEL FRONTERER AL TRANSFRONTERER

El segell de la història marca l'especificitat i l'originalitat dels territoris transfronterers. El Tractat dels Pirineus, firmat el 1659 a l'illa dels Faisans, segella la pau entre França i Espanya i estableix la frontera. És una de les fronteres europees¹ més antigues entre dos estats. Una part de la Cerdanya i tot el Rosselló i el Conflent, antics comtats catalans, són annexats al territori francès. La nova província del Rosselló esdevé, el 1790, el departament dels Pirineus Orientals. L'últim tractat de Baiona del 1866 estableix la línia de divisió internacional entre la Catalunya del Nord i la província de Girona. L'article 17 precisa la necessitat de procedir a la fitació de la línia fronterera que la delimita físicament. L'acta del 1866 posa fi a dos segles de contestacions i d'aspres negociacions polítiques. Després del Tractat dels Pirineus, el de Baiona, per decisió política, estableix la noció de zona fronterera. Aquesta zona pot variar de deu fins a cinquanta quilòmetres, segons l'estat o bé la institució a la qual ens referim. Les seves estructures són molt variades. A França, la centralització és l'element d'estructuració del sistema infraestatal. Es-

1. Michel FOUCHER (1991), *Fronts et frontières: Un tour du monde géopolitique*, París, Fayard, 691 p.

panya ha conferit competències molt esteses a les disset comunitats autònomes, entre les quals, Catalunya. La persistència del seu traçat i el control exercit pels governs successius caracteritza la nostra frontera.

Abans del Tractat dels Pirineus i malgrat els nombrosos conflictes entre els reialmes de França i Espanya, les relacions econòmiques i humanes no es van aturar mai. Comerç del drap, del ferro, del vidre, del glaç, tantes indústries artesanals que es beneficien de les relacions privilegiades entre el sud i el nord. És sobretot la constitució dels estats nació francès i espanyol el que va transformar aquesta cadena (geològica) en una fissura que separa aquest territori en dos vessants.

L'estat de guerra, el vaivé permanent dels dos exèrcits, la inseguretat i l'afluïxament dels mitjans de control d'una frontera boirosa són, tots ells, elements que van crear i alimentar un comerç il·legal i fraudulós: el contraban. Es desenvolupa en la segona meitat del segle XVII i coneix uns períodes pròspers fins al segle XIX. Un tràfic molt organitzat, que concerneix els productes més variats i insospitats, pren generalment la direcció nord-sud. Es tracta de pells brutes, de seda bruta i, fins i tot, de trossos vells de drap per a la indústria del paper. Podem citar encara el bestiar, ramats sencers de fins a 600 o 700 caps, el sègol o també el mineral de ferro... En canvi, en la direcció sud-nord, són piastres de plata i pistoles d'or que passen els Pirineus. Perpinyà esdevé la cruïlla essencial per a la importació de numerari a França.

El massís muntanyós dels Pirineus era una barrera que es podia franquejar fàcilment. Nombrosos rossellonesos que van refusar aliar-se a la causa dels invasors francesos la van franquejar per trobar refugi a Catalunya. Va passar el mateix durant la Revolució Francesa, quan els partidaris del rei, que fugien del Terror, van emigrar massivament. Més recentment, les dues guerres mundials (1914-1918 i 1939-1945, respectivament) i la Guerra Civil espanyola (1936-1939) van portar sobre aquests camins milers d'exiliats. Avui encara, són les mateixes rutes que utilitzen els migrants que intenten entrar a França de manera clandestina. Resulten, d'aquestes funcions antinòmiques de zona de pas i de límit durant segles, algunes fortificacions defensives remarcablement conservades i que materialitzen, encara, aquesta frontera.

Després del Tractat dels Pirineus, els canvis, progressius en un primer temps, s'acceleren amb dos decrets: a França, el de Lluís XIV, el 1700, que posa fi a l'ús del català com a llengua administrativa, i a Espanya, el de Felip V, el 1716, el Decret de Nova Planta, que imposa l'ús del castellà. Paral·lelament les institucions es francesitzen al nord i es castellanitzen al sud. Les poblacions es van adaptant, resisteixen a la seva manera i continuen utilitzant el català i desenvolupant un comerç fraudulent a partir de la fi del segle XVIII.

Del segle XVIII fins avui dia, el pols de la frontera s'ha regulat al ritme de les relacions fluctuants entre els dos estats. Va conèixer nombrosos moments de fe-

bre, un dels quals particularment intens: el del llarg període franquista. Si bé el pas no va ser completament tancat, les traves eren molt fortes. Maltractades pel Tractat dels Pirineus, però encara vives fins a la Guerra Civil espanyola, les relacions transfrontereres viuen un cop de fre durant els trenta-sis anys de franquisme. Es limiten únicament a l'àmbit econòmic (importacions i exportacions de mercaderies) i a les migracions estivals, dels turistes cap a la Costa Brava, i tardorenques, dels veremadors «espanyols» cap al Rosselló i més enllà. El desglaç serà llarg i és solament a partir dels anys vuitanta del segle xx que, portades per la construcció europea, es creen trobades transfrontereres. En l'àmbit de la cadena dels Pirineus, van desembocar, el 1983, en la creació de la Comunitat de Treball dels Pirineus (País Basc, Navarra, Aragó, Catalunya, Aquitània, Migdia-Pirineus, Llenguadoc-Rosselló i Andorra).

Els acords de cooperació transfronterera es multipliquen a Europa amb l'entrada en vigor de l'Acta Única Europea, l'1 de gener del 1993, que permet el lliure pas de persones, béns i serveis entre els estats que constitueixen la Unió Europea. El Tractat de Maastricht, l'obertura de les fronteres i la moneda única són els catalitzadors del desenvolupament de les accions de cooperació entre el nord i el sud. Les iniciatives es multipliquen. El 2004, la firma de l'Acta de Constitució de l'Euroregió Pirineus-Mediterrània² marca la creació d'un nou conjunt flexible de cooperació transfronterera i interregional, composta de dues regions franceses, Llenguadoc-Rosselló i Migdia-Pirineus —avui Occitània, Pirineus-Mediterrània— i de tres comunitats autònomes espanyoles: Aragó,³ les Illes Balears i Catalunya. La constitució de l'Agrupació Europea de Cooperació Territorial (AECT) Pirineus-Mediterrània el 2009 facilita la cooperació transfronterera, transnacional i interregional, en el marc de programes cofinançats per la Unió Europea. Entre els grans projectes transfronterers realitzats hi ha l'AVE França-Espanya, una obra titànica que va donar feina a més de 2.500 treballadors. Aquesta dinàmica de cooperació va portar altres resultats com la creació del primer hospital transfronterer d'Europa, a Puigcerdà, gràcies a l'ajuda econòmica d'Europa, sense oblidar l'escorxador transfronterer d'Ur, en territori cerdà francès.

Avui, la cooperació transfronterera és una de les eines de la integració comunitària, ja que encoratja el contacte entre els pobles de la Unió Europea i afavoreix l'emergència d'una ciutadania europea. Les fronteres europees esdevenen progressivament més poroses sota la pressió de les col·lectivitats descentralitzades,

2. Signataris: C. Bourquin, representant de G. Frêche, l'aleshores president de la regió Llenguadoc-Rosselló; M. Iglesias, l'aleshores president de la comunitat autònoma d'Aragó; M. Malvy, l'aleshores president de la regió Migdia-Pirineus; P. Maragall, l'aleshores president de la Generalitat de Catalunya, i J. Matas, l'aleshores president del Govern de les Illes Balears.

3. L'Aragó va suspendre la seva participació a les obres de l'Euroregió el 25 de maig de 2006 amb motiu del contenciós entre l'Aragó i Catalunya pel que fa a l'art sagrat de la Franja.

que busquen establir noves solidaritats polítiques i econòmiques amb els seus veïns i les institucions internacionals i europees que promouen el lliure intercanvi. S'installa i es practica una diplomàcia territorial reconeguda avui dia per tots els estats.⁴ Aquesta cooperació transfronterera es desenvolupa gràcies a la iniciativa comunitària INTERREG des del 1988 per a actuar en contacte directe amb les autoritats infraestats dels estats membres.⁵ És en aquesta dinàmica de comunitat de destins, de voluntat recíproca entre el nord i el sud, que es va firmar l'Acord marc de cooperació transfronterera el 29 de juny del 2006, entre el Consell General dels Pirineus Orientals, avui Departamental, i la Generalitat de Catalunya. La voluntat política va permetre una veritable col·laboració que va fer possible, en un termini més o menys llarg, l'estructuració d'una conca de vida comuna en l'Espai Català Transfronterer amb la constitució de l'Eurodistricte. És innegable que l'Espai Català es troba forçat, per les seves accions, a un canvi de perspectiva pel que fa a la cooperació, amb el pas d'una lògica d'acords interestatals a una lògica europea i d'integració que s'instauri entre les dues parts de Catalunya, separades per una frontera d'estat.

La construcció europea va més enllà de les fronteres. Al segle xx i en aquest segle XXI, els estats continuen creant fronteres.⁶ Sobrepassar una de les fronteres més antigues d'Europa, cooperar, crear espais transfronterers, afavorir la interculturalitat, elaborar projectes, construir junts... aquest és el repte d'aquest segle. Però cada dia neix una frontera, fins i tot i, sobretot, mental.⁷

PENSAR LA FRONTERA COM A OBJECTE MATERIAL I SIMBÒLIC

Utilitzant la noció de Pierre Vilar, segons la qual «la història del món s'observa millor des de la frontera», l'historiador americà Peter Sahllins, en el seu estudi sobre la frontera dels Pirineus entre França i Espanya i sobre les modulacions de la identitat catalana al llarg dels segles XVIII i XIX, contrasta el paradigma dominant segons el qual les nacions modernes van ser construïdes gairebé exclusivament a partir de centres de poder polític i reivindica les contribucions de les zones frontereres com a espai físic i de representació en la construcció dels estats nació.

La diversitat de metàfores associades a la frontera: barrera, filtre, límit, franja com a recurs, passarel·la, punt d'articulació, símbol identitari, frontissa (Kolosov, 2005;

4. MINISTERI D'AFERS ESTRANGERS I DE DESENVOLUPAMENT INTERNACIONAL (2017), *Diplomatie et territoires, pour une action extérieure démultipliée: 21 propositions pour un nouveau partenariat MAEDI/Collectivités territoriales*, Paris, La Documentation Française.

5. Actualment, l'INTERREG V (2014-2020).

6. Michel FOUCHER (1991), *Fronts et frontières: Un tour du monde géopolitique*, p. 49.

7. Régis DEBRAY (2010), *Éloge des frontières*, Paris, Éditions Gallimard, p. 16.

O'Dowd, 2001) està directament relacionada amb els canvis dels significats sota l'empremta de la globalització i de les noves aproximacions de l'estudi de les fronteres (*border studies*) dites postmodernes (Kolosov, 2005; Newman i Paasi, 1998) i esdevé reveladora d'una paradoxa i de la complexitat que comporten les reflexions sobre les fronteres i els seus efectes socials, culturals i econòmics.

Nombrosos autors (Kolosov i Scott, 2013; Newman, 2006; Paasi, 1999; Konrad, 2014) estan d'acord sobre la pregnància de la frontera tant com a objecte simbòlic que remet a una materialitat, a una relació espaciotemporal, com pel que fa a la reflexió intel·lectual, científica, i àdhuc a la producció cultural⁸ del nostre temps.

Assistim a una proliferació de discursos sobre les fronteres i a la seva materialització en la iconografia, les legislacions, les pel·lícules, les novel·les, l'educació (Paasi, 1999; Newman i Paasi, 1998).

Les fronteres i les cultures han estat afeblides, aparentment, per la globalització, però les fronteres i les cultures són ara la construcció social més evident, real i poderosa del segle vint-i-u. (Konrad, 2014, p. 45)⁹

Una gran diversitat de publicacions, conferències, trobades transfrontereres, institucions especialitzades (universitàries, governamentals, públiques), centres de recerca i associacions professionals, entre les quals podem citar l'Association of Borderland Studies (Estats Units) i l'International Boundary Research Unit (Regne Unit), esdevé reveladora de l'interès creixent i renovat pel concepte de frontera (Newman, 2006; Sevastianov, Laine i Kireev, ed., 2015).

Aquesta renaixença pot entendre's parcialment com un contradiscurs de cara a la visió d'un món desterritorialitzat i sense fronteres eixit del pensament de la globalització neoliberal (Newman, 2006; Kolosov i Scott, 2013).

De cara als abusos de la mundialització, a la negació del polític i del geopolític [...], descobrim de nou les fronteres que no havien desaparegut, s'havien

8. A tall d'exemple, podem citar algunes obres de la literatura com *The wall*, de John Lanchester (sobre els murs, el Brexit); *Frontera endins*, de l'andorrà Josep Dallerès (sobre la frontera andorrana), *La frontera sur*, de José Luis Muñoz (sobre la frontera entre els Estats Units i Mèxic); *Gouverneurs de la rosée*, de Jacques Roumain (sobre la frontera entre Haití i la República Dominicana); *Borderlands / La frontera*. *The new mestiza*, de Gloria Anzaldúa; les novel·les de Carlos Fuentes: *Gringo viejo* i *La frontera de cristal*, sobre la frontera entre els Estats Units i Mèxic; així com *Border songs*, de Jim Lynch, sobre el passatge i la cultura transfronterera nord-americana (els Estats Units i Canadà); *La carte et le territoire*, de Michel Houellebecq, que va rebre per aquesta novel·la el premi Goncourt el 2010; *Turistes, sirenes i gent del país*, de Manuel Costa-Pau, sobre la frontera catalana, i les pel·lícules *Terminal* (2004), *Good bye Lenin!* (2003), *Sin nombre* (2009) i *Desierto* (2015).

9. Traducció al català de l'original anglès: «Both borders and cultures have been diminished ostensibly through globalization, yet both borders and cultures are now more evident, real, powerful social construct in the twenty-first century».

fet menys visibles, especialment en l'espai europeu, que és un espai de lliure circulació. (Foucher, 2016)¹⁰

Altres autors (Paasi, 2012; Kolosov, 2005; Agnew, 2008) posen l'accent sobre la impulsió de la Unió Soviètica i els seus corollaris: el naixement de noves fronteres etnonacionals, la multiplicació de conflictes fronterers i la desaparició de la línia ideològica que separava el món socialista i el capitalista; i també els atacs terroristes de l'11 de setembre del 2001 als Estats Units com a elements disparadors de tota una multiplicitat d'estudis de les fronteres.

Els discursos preconitzadors de la globalització van vehicular sistemàticament una visió «sense frontera» del món, reivindicant el traspàs, i àdhuc, l'esborrament, de les fronteres estatals per assegurar l'expansió total del mercat mundial. «Totes les fronteres són econòmiques, polítiques i socials», subratllava Will Hutton en un debat amb Anthony Giddens sobre el capitalisme global. «Existeix una nova concepció del temps, del risc i de l'oportunitat», ens diu Giddens (2001), que, per la seva banda, proposa una tercera visió com a resposta a les grans transformacions del món actual (transformacions dels sistemes productius i de la vida quotidiana i expansió de la globalització) on l'estat nació ja no és cèntric i les fronteres polítiques (dreta, esquerra) no són ja un obstacle per a l'intercanvi dels béns econòmics. Per tant, fluxos, xarxes, lliure circulació dels capitals, mercaderies i persones, interconnexió i interdependència, ubiqüitat i societat de la informació són nocions potents en el discurs globalitzador.

En geopolítica, l'associació substancial entre les fronteres i l'estat remunta al Tractat de Westfàlia, el 1648. La pau signada entre Espanya i els Països Baixos estableix les fronteres de les possessions territorials dels dos països implicats, així com d'Anglaterra, França, Polònia i Suècia, entre altres, i marca el naixement de l'estat nació i del nacionalisme (Brunet-Jailly, 2010). La idea important que cal recordar d'aquestes reflexions de cara a la globalització i els seus efectes és que les visions unificadores i sacralitzades dels estats nació, les identitats culturals i les fronteres estatals, com a límits i giragonses d'aquestes identitats, seran contrastades a partir d'ara (O'Dowd, 2001).

Déu, la nació, l'ètnia, la família, la localitat; això és, les categories fonamentals de l'existència mil·lenària, estan ara amenaçades sota l'assalt combinat i contradictori de les forces tecnoeconòmiques. (Castells, 2001, p. 24)¹¹

10. Traducció de l'entrevista en el marc de la conferència geopolítica «A quoi servent les frontières?» de Diploweb, organitzada a París el 5 d'octubre de 2016. Text de la conferència disponible en línia a <<https://diploweb.com/M-Foucher-Geopolitique-des.html>>.

11. Traducció al català de l'original castellà: «Dios, la nación, la familia, la localidad, esto es, las categorías fundamentales de la existencia milenaria, están ahora amenazadas bajo el asalto combinado y contradictorio de las fuerzas tecnoeconómicas».

En aquest context, el geògraf i diplomàtic francès Michel Foucher (2016) identifica el que considera com les principals idees falses de la nostra època pel que fa a les fronteres:

La desaparició de les fronteres, un món sense fronteres, una configuració caducada, arcaica, gairebé liminar [...] és una primera família d'idees falses. La segona família va lligada a una interpretació de les fronteres únicament segons la problemàtica migratòria, del control [...]. Assimilem les fronteres a murs de tanca, a barreres, a separació, a punt de control.¹²

L'autor reivindica la necessitat de les fronteres com a element constitutiu i estructurant de la vida social —«un món sense fita, sense límit, és un món sense llei, sense dret; és un món bàrbar, un món salvatge»— i considera que no hi ha pas ponderació moral o judici de valor, ja que tota collectivitat necessita una distinció entre l'endins i el defora.

És també el punt de vista del filòsof Régis Debray, que comença el seu *Éloge des frontières* (2010), un assaig provocador i polèmic, amb una professió de fe: «Una idea absurda encanta l'Occident: la humanitat que va malament i que anirà millor sense fronteres» (p. 11). Efectivament, Debray concep la frontera com un objecte neuràlgic, apaivagador i positiu que dona sentit al nostre món, una necessitat intel·lectual i moral (2010):¹³

Una frontera no és un mur, una frontera és la vacuna contra el mur, una frontera és l'antimur, perquè un mur bloqueja el pas, una frontera el permet, un mur és unilateral, una frontera és bilateral, un mur és la negociació de l'Altre, una frontera és el reconeixement que tenim de l'Altre, situat de l'altre costat.

És evident que les fronteres —sigui pel seu rebuig, el seu ultrapassament o bé la seva reconfiguració, o simplement per la seva defensa— constitueixen un subjecte recurrent en el pensament contemporani. Malgrat les concepcions «sense frontera» del món i els múltiples esforços d'integració a escala regional, les fronteres més reconegudes són, sense cap dubte, les de la Unió Europea. Les fronteres són encara aquí, actives i vives. Ens queden la seva memòria, les seves implicacions simbòliques, les ruptures culturals (Amilhat-Szary i Fourny, dir., 2006), la cicatriu on hi havia abans el tall. Si són menys visibles en els paisatges d'Europa

12. Traducció de l'entrevista en el marc de la conferència geopolítica «A quoi servent les frontières?» de Diploweb, organitzada a París el 5 d'octubre de 2016. Text de la conferència disponible en línia a <<https://diploweb.com/M-Foucher-Geopolitique-des.html>>.

13. Conferència de Régis Debray el 3 de desembre del 2010, al teatre Marni (Brusselles, Bèlgica). Disponible en línia a <<https://www.sam-network.org/video/eloge-des-frontieres>>.

avui, és justament perquè han sabut metamorfosar-se, virtualitzar-se i prendre nous significats. Segons Simmel, «la frontera no és pas un fet espacial amb conseqüències sociològiques, sinó un fet sociològic que es forma en l'espai» (Simmel, 1997, p. 142) i podem afirmar, com ho fa Foucher (2016) parlant del futur de les fronteres a l'hora de la globalització i de les revolucions tecnològiques, que: «som en un món extremament mòbil, ja que crea la il·lusió de l'absència de les fronteres, però, tot i que la porta és oberta, encara existeixen».

Irònicament, la globalització —podem suposar que gràcies a la coevolució de les pràctiques socials d'organització de l'espai i de les xarxes socials i de nous patrons informatitzats de producció i de consum (Toal, 1999)— va contribuir a la generació de nous reptes per a pensar les fronteres, d'ara endavant omnipresents, no sempre visibles però sempre amb impactes socials cada cop més evidents (Kolosoov i Scott, 2013) i que reclamen per a la seva comprensió anàlisis holístiques i interdisciplinàries.

L'ESTUDI DE LES FRONTERES: REPTE INTERDISCIPLINARI

L'estudi de les fronteres o *border studies* —desenvolupat al final del segle XIX en la geografia política sota la influència dels treballs pioners de l'etnògraf i geògraf alemany Friedrich Ratzel (Laine, 2015)— ha esdevingut cada cop més, aquests últims anys, un camp científic essencialment interdisciplinari (Kolosoov i Scott, 2013; Newman, 2006; O'Dowd, 2001; Sevastianov, Laine i Kireev, ed., 2015). Entre els investigadors existeix un consens segons el qual les noves dimensions i els significats de les fronteres no es poden entendre del tot sense el recurs a unes aproximacions teòriques i uns mètodes de recerca diversos provinents de les ciències polítiques, la sociologia, l'antropologia, la història, el dret internacional, i també de les humanitats... (Kolosoov i Scott, 2013). Newman subratlla que:

L'estudi de les fronteres i el seu significat contemporani s'han desplaçat més enllà de les fronteres sovint massa rígides que separen les disciplines universitàries tradicionals, i així apropa geògrafs, sociòlegs, antropòlegs, historiadors, economistes, advocats internacionals, filòsofs i científics polítics. (Newman, 2006, p. 144)

Aquesta pluralitat de mirades ha conduït inevitablement a un enriquiment i a un gir discursiu en l'anàlisi i comprensió de la frontera (Laine, 2015; Newman, 2006; Newman i Paasi, 1998), acompanyats d'una diversificació dels productors de coneixements. Si abans els estudis científics eren essencialment focalitzats

(geogràficament i temàticament) a l'Amèrica del Nord¹⁴ i a l'Europa occidental —el nucli de l'estudi de les fronteres (*border studies*)— (Sevastianov, Laine i Kireev, ed., 2015), sota l'empenta de l'antropologia de les fronteres internacionals i les preguntes sobre les identitats de les fronteres (*border identities*), s'han multiplicat els treballs etnogràfics i sociològics que interessen diverses zones frontereres en el món (Wilson i Donnan, ed., 1998) com, per exemple: la d'Israel amb Cisjordània, la de Síria amb Turquia, la de Corea del Nord amb Corea del Sud, la d'Àfrica amb Europa o la de Bangladesh amb l'Índia.

Algunes revistes com *Frontera Norte* i *Journal of Borderland Studies* són els testimonis d'aquesta multiplicat d'espais en l'estudi de les fronteres; una simple revisió d'aquestes publicacions dona compte d'una producció científica que concerneix gairebé totes les regions del món. Seguint la línia de reflexió, podem suposar que la relocalització de fronteres estatals, la constitució de diversos nous estats independents —que resulten del col·lapse de la Unió Soviètica—, la reunificació d'Alemanya, així com els conflictes nacionals a Irlanda, el País Basc i Iugoslàvia (Anderson i O'Dowd, 1999) van contribuir igualment a aquesta diversitat geogràfica en l'estudi de les fronteres. Catalunya se situa en aquesta dinàmica d'independència, avui dia, com Escòcia.

Una altra gran conseqüència de la interdisciplinarietat en l'estudi de les fronteres (*border studies*) és la comprensió de la frontera com a fenomen social i el que significa. Les concepcions tradicionals que la limitaven a una línia barrera són contrastades i la preocupació original per la fixació i la tangibilitat de les fronteres geogràfiques deixa pas a una reflexió al voltant de les fronteres culturals, socials, religioses i econòmiques, acompanyada d'un plantejament sobre l'apropiació de l'espai i els seus múltiples significats socials (Kolosov i Scott, 2013).

Diversos altres autors (Kolosov, 2005; Anderson, 2001; O'Dowd, 2001; Paasi, 1999) s'acorden sobre el fet que l'estudi de les fronteres en el si de les ciències socials no ha de ser exclusivament considerat com un objecte geopolític, sinó que s'han de tenir en compte les seves dimensions relacionals, discursives i generadores de múltiples relats identitaris.

Aquest gir cultural contribuirà a un renaixement crític de la geografia com a disciplina en general i generarà tota una sèrie de recerques que privilegiaran l'anàlisi del sentit local, dels dispositius espacials i la dimensió espacial d'alguns fets socials (Di Méo, 2008). Els geògrafs es preguntaran sobre les concepcions clàssiques d'alguns conceptes com l'espai, el lloc, el paisatge, el medi ambient, el públic

14. És conegut que la frontera entre els Estats Units d'Amèrica i Mèxic ha condensat una part important de la producció intel·lectual i científica sobre la qüestió transfronterera. També, el Rio Grande (que divideix els dos territoris), la cultura híbrida i mestissa dels *chicanos*, la transgressió, la violència i la persecució per la migració (policia migratòria) són imatges recurrents en la literatura i la producció audiovisual de banda i banda d'aquesta frontera.

i el privat (Atkinson *et al.*, ed., 2005), i fins i tot sobre les fronteres, a fi de donar una mirada sobre les etnografies comparatives i el conjunt de les representacions que una societat es fa del món (Claval, 1992), del seu lloc en el món, de la distribució espacial, de la naturalesa, de les diferències culturals i de la identitat.

VIES D'APROXIMACIÓ TRADICIONALS I POSTMODERNES: CAP A UNA COMPRESIÓ DE LA FRONTERA

La producció científica, pel que fa a les fronteres, es va desenvolupar llargament sota l'empenta de les aproximacions positivistes i tradicionals de les quals les anàlisis relliguen *stricto sensu* la noció de frontera als estats nació i a la qüestió territorial, de manera que la línia barrera esdevingui la mesura i el reflex del poder militar, econòmic i polític dels estats implicats (Kolosov i Scott, 2013). Aquests estudis anomenats clàssics, on la producció de tipologies és molt freqüent, proposen una anàlisi descriptiva de les fronteres, basada en el seu lloc o el seu posicionament i en els processos polítics i històrics que van portar a la seva demarcació (Newman, 2006). Seguint el punt de vista de Kolosov (2005), podem classificar aquestes vies d'aproximació tradicionals en cartografia històrica, tipològica, funcional i política.

La cartografia històrica estava molt focalitzada en l'estudi sociogeogràfic de les zones frontereres i la realització de mapes que reflectien els canvis de les fronteres estatals i la seva morfologia. Però les fronteres polítiques seran classificades a partir de les seves propietats naturals i la seva configuració, incloent-hi una anàlisi a diferents escales, nacional, regional i local. Aquesta perspectiva, estretament lligada a la colonització, presta una atenció particular a les «fronteres geomètriques», línies rectes que servien per a diferenciar les possessions colonials o les zones poc poblades, com els deserts. Les vies d'aproximació funcional, que van marcar diverses generacions d'investigadors després de la Segona Guerra Mundial, es focalitzen en els factors polítics i territorials que determinen les funcions de les fronteres, i proposaran un model per a l'estudi dels fluxos transfronterers. Els estudis de l'economista francès Claude Courlet tenen una importància cabdal, ja que la seva concepció dels territoris transcendeix la dimensió espacial per avançar cap a una definició com a sistema social i relacional, dotat de recursos (Courlet, 2008), d'on seguidament resulta que «l'existència de la frontera no s'associa a un acte arbitrari, sinó que respon a una lògica de projecte (de l'economia capitalista) que es juga tant a l'interior de l'espai considerat com de cara a altres espais» (Ratti i Schuler, 2013, p. 2). Finalment, l'aproximació política s'interessa per la interconnexió entre els paradigmes dominants en les relacions internacionals i les funcions de les fronteres estatals; l'estat serà concebut

com a subjecte central en les activitats internacionals i de les fronteres com a línies protectores i rígides que assegurin la sobirania dels estats nació i la seguretat nacional.

Aquestes aproximacions tradicionals o clàssiques, un cop redimensionades o configurades de nou, tenen una presència i una relació de continuïtat ens els discursos actuals sobre les fronteres. Com hem vist prèviament, estan impregnades per la interdisciplinarietat. Quatre grans temes resulten de la reflexió contemporània sobre la frontera:

- 1) l'aparent «desaparició» de les fronteres;
- 2) el rol de les fronteres en la construcció de les identitats socioespacials;
- 3) els relats i discursos sobre les fronteres;
- 4) les diferents escales espacials de la construcció de la frontera.

Una nova perspectiva de la frontera ha aparegut recentment i constitueix una temptativa de sintetitzar els últims acabaments teòrics i les orientacions tradicionals que tenen un valor pràctic. Es tracta d'una anàlisi combinada amb diversos nivells espacials que es concentra en les pràctiques socials generades, a la frontera, per les interaccions, els fluxos transfronterers, les xarxes de negocis, les autoritats locals i les organitzacions no governamentals (ONG)... Inclou igualment l'estudi de la percepció de la frontera, el seu caràcter i la seva evolució.

Aquesta multitud de mirades, models i aproximacions tradicionals i postmodernes per a capir la qüestió (trans)fronterera suposa incontestablement una revolució conceptual en l'anàlisi i la definició de la frontera que, per la seva complexitat i diversos significats, esdevé un objecte polisèmic. La noció de frontera —social, política, administrativa, cultural— és sempre concomitant amb altres opcions complexes tals com la paradoxa i el binarisme. La frontera no és en res unívoca, s'assembla més a una simfonia i, així, esdevé essencialment contingent, polifònica i diversificada.

Nombrosos autors van insistir en el dualisme i la complexitat de les fronteres ja que tenen significats, a la vegada, oposats i contradictoris, materials i simbòlics (Anderson i O'Dowd, 1999); poden ser percebudes com a simples fets sobre el terreny que responen a una varietat de raons pràctiques però també com a artefactes del discurs dominant (Agnew, 2008); reten compte d'una contradicció, d'una paradoxa de continuïtat i discontinuïtat (Kolosov i Scott, 2013, p. 1). Constitueixen tant un objecte com, sobretot, un procés, més caracteritzat per les seves dimensions i per les seves funcions que per la seva materialitat (Reitel, 2011). Tanmateix, més que elements fixos i permanents, són institucions històricament constituïdes i constitutives de la producció i la reproducció del territori (Paasi, 2012). Per als estudis culturals i el pensament antropològic contemporani, el concepte de frontera és una noció clau i versàtil, però bastant sovint ambigua i fins i tot mistificant (Barth, 2000).

Si considerem el vocable *frontière* en llengua francesa —el mateix que en castellà o en català, o en portuguès, *fronteira*—, ret compte d'una convenció semàntica i avança, des de l'enunciació, la complexitat de l'objecte. Quan l'anglès utilitza dos termes (*frontier* i *boundary*) per a anomenar dues realitats distintes, el francès disposa d'una única denominació: *frontière*. Raffestin (1986) va elucidar les implicacions conceptuals d'aquesta polisèmia i va concloure: «[...] d'una manera molt general, es pot definir en termes de zonalitat o de linealitat, de zona frontera o de línia frontera, de *frontier* o de *boundary*» (p. 6). Efectivament, el terme *frontier* connota un dinamisme, un espai de mobilitat, boirós i en construcció, mentre que el de *boundary* —del qual la dimensió és més fixada i immòbil— fa referència a la línia barrera i expressa el límit de la sobirania d'un estat.

Per Raffestin (1986), la concepció ubiqüista de la frontera com a límit és central: «El límit és fundador de la diferència; acompanya tots els grans mites i totes les cosmogonies» (p. 4). Segons aquest autor, en totes les espècies, dels animals a l'home, observem l'aparició de sistemes sèmics que permeten el marcatge i la diferenciació, de tal manera que la frontera en el sentit polític i geogràfic no és res més que un component d'aquest sistema de poder centralitzat i del qual les funcions essencials són la traducció, la regulació, la diferenciació i la relació.

El límit o frontera és la traducció d'una intenció, d'una voluntat, d'un poder exercit, d'una mobilització. El límit és al principi un rastre, un indicatiu, i després un signe i fins i tot un senyal, [...] existir és construir i produir límits i elaborar un territori a partir d'espai. El límit com a rastre revela la inclinació d'una força: a sota d'aquest rastre, hi ha una coherència, una organització; més enllà hi ha la dissolució, l'afebliment. (Raffestin, 1986, p. 18)

En aquest procés de construcció de l'espai comú administrat per l'estat i del territori a partir del límit, la isotropia i l'homogeneïtzació són dues nocions clau. Aquest procés serà posat en marxa tan aviat com s'activi un dispositiu generador de sentit: la producció de símbols unificadors i mistificadors d'un estat nació encara no acabat. Bourdieu (1982) ho anomena la funció social del ritual i del significat social de la línia. El sistema sèmic es revela aquí a través de les seves múltiples dimensions o components: política (la llei, el sistema institucional), identitària (lingüística i cultural), econòmica (mercat nacional), social (solidaritats, relacions) i simbòlica (imaginari col·lectiu) (Reitel, 2011).

FRONTERA I NOUS TRAÇATS DEL LÍMIT

Sota l'empenta de les teories de la construcció social de l'espai¹⁵ i les noves concepcions del territori com a realitat social —materialment i simbòlicament construïda— els estudis sobre les fronteres van viure un important gir analític marcat pels plantejaments sobre les operacions de traçar i erigir fronteres.

L'aportació d'aquesta nova aproximació és que la frontera ja no serà pensada com una simple manifestació empírica i geogràficament fixada en les dinàmiques socioespacials sinó com un procés funcional en gestació.

Nombrosos autors s'acorden (Paasi, 1999; Agnew, 2008; Newman, 2006; O'Dowd, 2001) pel que fa a l'impacte de la mobilitat, del flux i de la interconnexió en el pensament relatiu a les fronteres. Sota aquestes noves condicions que fan la frontera porosa i el límit borrós, assistim a l'eclosió de noves mirades que reflecteixen els canvis de significats generats tant per aquestes dinàmiques de cooperació i d'intercanvi com per la mobilitat humana, les xarxes, la hibridació i el reforçament de les identitats complexes (culturals, religioses i lingüístiques), les percepcions de la seguretat nacional i la (inter)connectivitat.

Reprement la metàfora de Simmel segons la qual les fronteres són més portes que s'obren selectivament que no pas ponts, Paasi (2012) contesta el rol i el significat tradicionals de les fronteres tenint en compte les noves pràctiques de fluxos i xarxes, i s'acorda amb Tester (1993) en la constatació —ja avançada amb el concepte sociològic de l'espai de Georg Simmel— que les fronteres o límits fan la vida social significativa, tot i que aquest significat implica el passatge, el desplaçament.

Tanmateix, hi ha consens en el fet que les fronteres —com a membranes polítiques que permeten o prohibeixen el pas de béns, mercaderies i persones— no es troben exclusivament en els àmbits físics de la línia barrera (Kolosov i Scott, 2013, p. 6). Efectivament, les pràctiques que concerneixen les fronteres són molt més difuses en la societat de la informació i de la comunicació. Ens permeten de suggerir que els aeroports internacionals —concentrats de fronteres freqüentment descuidats— tant com altres espais de control associats a l'experiència de passar d'un territori a un altre, reclamen anàlisis ancorades en un marc teòric de referència molt més ample sobre les pràctiques espacials, els fluxos i els seus significats.

Seguint aquesta línia de reflexió i en una via d'aproximació performativa de les fronteres nacionals i de les dinàmiques de seguretat en els aeroports, Salter (2007) recorre a la noció d'heterotòpia de Michel Foucault (1984) —el qual fa referència a aquests espais de la vida quotidiana que constitueixen una forma de contestació real i mítica— amb l'objectiu de copsar millor aquestes pràctiques que

15. Michel LUSSAULT (2007), *L'homme spatial: La construction sociale de l'espace humain*, Paris, Seuil, col.l. «La Couleur des Idées».

produeixen i reproduïxen les fronteres tant per l'acció dels agents fronterers i altres funcionaris estatals com pels ciutadans.

A partir d'aquests canvis en l'expressió de la sobirania dels estats nació, Kolosov i Scott (2013) identifiquen diversos tipus i graus de control territorial: coercitiu, polític, ideològic, econòmic, legal o criminal; diverses formes d'exercir el control: sistemàtic o esporàdic, per grups o xarxes; i múltiples temporalitats: contínua, temporal. Aquestes pràctiques de control del pas van ser molt influenciades pel desenvolupament de les noves tecnologies (Paasi, 2012, p. 6).

Aquesta dinàmica d'acció i de retroacció, d'inclusió i exclusió, de porositat i de tancament retrata la doble complexitat de les fronteres actualment, la dimensió subjectiva de la línia barrera, de la manera de viure de les persones al límit i de reconstruir-ho amb la paraula o l'expressió, com per exemple «A la frontera tot s'hi val», i els símbols. D'aquí l'emergència de noves mirades en les ciències socials de cara a aquesta construcció fenomenològica de la frontera, que són fixades en els discursos, els retrats i l'experiència de les persones.

DE L'ESTUDI DE LES FRONTERES (*BORDER STUDIES*) A LA POÈTICA DE LES FRONTERES (*BORDER POETICS*)

Encara que l'estudi de les fronteres (*border studies*) constitueix un àmbit disciplinari consolidat en geografia, en particular, i en ciències socials, en general, assistim a la sistematització de les noves formes d'interrogar les fronteres, com la poètica de les fronteres (*border poetics*) (Wolfe i Schimanski, ed., 2007). Es basa en l'anàlisi dels retrats i de les produccions simbòliques reveladores dels significats que atribueixen a la frontera, al passatge i a l'Altre, els actors estatals, la població fronterera i la societat en conjunt.

Una de les precursoras d'aquest nou punt de vista sobre la realitat (trans)fronterera és la nord-americana Gloria Anzaldúa. En la descripció que fa de la frontera entre els Estats Units d'Amèrica i Mèxic a partir d'una perspectiva feminista (reivindicació de les dones *chicanas*), descolonitzadora (contranarració que denuncia l'estigmatització i la violència) i fenomenològica (retrats i autohistòries) ret compte de les fractures identitàries i dels processos d'hibridació associats a la zona fronterera (*borderland*). Anzaldúa (1987) comença el seu retrat de *Borderlands / La frontera. The new mestiza* amb una declaració sorprenent en el prefaci: «Soc una dona de frontera. He crescut entre dues cultures, la mexicana i l'anglosaxona [...] No és un territori confortable per a viure-hi, aquest indret de contradiccions...».

Efectivament, els espais frontera, com a zones de transició, presenten algunes característiques espacials i signes culturals complexos que remetent a una dialècti-

ca de continuïtat i de discontinuïtat en una zona d'interacció, un contraespai, que contrasta amb el valor del límit de la línia barrera. Casteigts¹⁶ suggereix que quan múltiples espais es juxtaposen en un lloc real, seria preferible utilitzar el terme *heterotòpia* que «implica pràctiques concretes en un espai pluridimensional que qüestiona les fronteres construïdes per les representacions del sentit comú interessant en un món compartit».

Aquesta visió de la frontera com a espai de trobada cultural i de construcció d'una identitat rizomàtica es troba igualment en la *Poétique de la relation*, d'Édouard Glissant, on el vagareig no és una pulsio incontrolada d'abandó, no procedeix pas d'un renunciament, ni d'una frustració sinó de la necessitat de trobar l'Altre. «És aquí la imatge del rizoma, que porta a saber que la identitat no és tota entera en l'arrel, sinó també en la relació.» (Glissant, 1990, p. 31).

Per Anthony Cohen (1994), les nocions d'identitat i de frontera són dos conceptes clau amb implicacions mútues. La mobilitat transcultural i les interaccions entre els pobles i els grups ètnics humans separats per una frontera constitueixen un terreny fèrtil per a contestar el caràcter absolut de la qüestió identitària. Per aquest autor la identitat única i essencialitzada esdevé identitats múltiples i plurals.

Diversos autors (Agnew, 2008; O'Dowd, 2001; Paasi, 1999; Newman, 2005), no forçosament a partir d'una perspectiva cultural, van insistir sobre les implicacions simbòliques de la línia barrera. La frontera no limita exclusivament la lliure circulació de mercaderies i de persones, sinó l'exercici de l'intel·lecte, la imaginació i la voluntat política (Agnew, 2008). En la seva anàlisi de l'experiència de la construcció europea, O'Dowd (2001) exposa les limitacions de contemplar les fronteres estatals com a simples barreres que traven el desenvolupament de l'economia regional. Pel que fa a la repercussió de les polítiques de cooperació i en particular a escala europea, Meynet i Serrate (1997) conclouen que les percepcions i els significats associats a la frontera no evolucionen al mateix ritme que la realitat institucional. La frontera de cristall és potser la millor metàfora per a intentar explicar aquest decalatge. És la frontera que retrata l'escriptor Carlos Fuentes (1995) en la seva novel·la epònima: és a dir, el límit a través del prisma de la memòria, el rancor, la història, la separació, les ferides, les cicatrius i, finalment, la trobada i la fascinació mútua. La frontera, aquesta construcció socioespacial, més enllà del context, remet sempre als reptes identitàris: quan algú (una nena americana) demana al personatge principal, Lisandro Chávez, el seu nom, ell, que va travessar la frontera entre Mèxic i els Estats Units d'Amèrica per netejar els

16. Michel CASTEIGTS, «Les maisons closes transfrontalières, entre hétérotopies et hétérochronies», a *Colloque «Espaces et moments autres. Hétérotopies: concepts, terrains et usages»*, organitzat a Nanterre els dies 19 i 20 de juny del 2015.

vidres dels gratacels de Nova York, escriu simplement sobre el vidre que és un mexicà.

Aquests reptes i complexitats culturals de les fronteres estatals són particularment visibles en el context europeu, on l'experiència d'integració de la Unió Europea, les múltiples iniciatives que procuren reforçar els lligams i sobrepassar la diferència i «la desaparició dels controls a les fronteres no necessàriament han esborrat del mapa aquestes últimes perquè poden trobar i troben molt sovint una actualitat en el seu valor simbòlic» (Amilhat-Szary i Fourny, dir., 2006, p. 10).

EUROPA: DE L'ELOGI AL REFÚS DE LES FRONTERES

Reprement Newman (2006), podem afirmar que el discurs d'un món sense fronteres és a la vegada disciplinari i geogràficament localitzat. Segons l'autor, els economistes i els professionals de les noves tecnologies de la informació i de la comunicació van ser els puristes i precursors d'aquestes formulacions, mentre que els geògrafs, els sociòlegs i els especialistes en ciències polítiques i dret internacional van mostrar-hi un cert escepticisme. Des d'un punt de vista espacial —conclou Newman— el *borderless world discurs* és una construcció occidental, i específicament de l'Europa occidental. Amilhat-Szary i Fourny (dir., 2006) es pregunten, justament, sobre la complexitat d'Europa: la consideren com a bressol de la concepció westfaliana de la línia barrera i, al mateix temps, la regió del món on s'ha pogut avançar més cap a la supressió de les fronteres internes i la lliure circulació de capitals, mercaderies i persones.

Pel que fa a l'experiència d'integració cultural i econòmica de la Unió Europea, O'Dowd (2001) precisa que es tracta més d'una reconfiguració de les fronteres estatals que del seu esborrament.

En el context europeu, i fem referència aquí al continent i no exclusivament a la Unió Europea, les fronteres estatals —a vegades en detriment d'altres formes d'estructuració de l'espai i expressions del límit— acaben sent un objecte recurrent en les reflexions eixides de les ciències socials, podem suposar en virtut dels seus efectes barrera o iniciatives que tendeixen a esborrar-les o ultrapassar-les. Anderson i O'Dowd (1999, p. 594) consideren que les fronteres i les regions frontereres són reveladores, en l'àmbit de la recerca social, en particular a l'hora del desenvolupament de les regions supranacionals, de la mundialització i de la fi de la Guerra Freda (1947-1991). Aquesta pregnància es pot explicar a partir de profundes seqüeles i conseqüències de la frontera, sobretot a Europa, ja que «aquest producte d'un acte jurídic de delimitació produeix la diferència cultural tant com n'és el producte» (Bourdieu, 1980, p. 66). Els receptors directes d'aquests processos de diferenciació diversos i canviants van ser sempre les dones i els homes de la

frontera, els fronterers, els qui hi viuen, produeixen i reproduïxen els espais històricament proscrius i obliterated, els qui van fer la història, els anònims, segons el filòsof Walter Benjamin.¹⁷

Diversos autors s'acorden sobre el fet que els trets distintius del segle xx són la volatilitat i la multiplicació de les fronteres estatals (O'Dowd, 2001; Newman, 2006).

EL TRANSFRONTERER EN L'EUROPA D'AVUI

En el sentit més tradicional, les fronteres remetent als conceptes binaris *continuitat/discontinuitat*, *inclusió/exclusió*, *identitat/alteritat*. Històricament van definir el perímetre de la sobirania dels estats nació i així també han d'actuar com a línia de diferenciació, límit, vorada, barrera, que protegeix i separa el Nosaltres de l'Altre, d'endins i defora (Newman, 2003; Anderson i O'Dowd, 1999). Però les fronteres, és ben conegut, són també una referència de pas, de descoberta, de necessitat d'intercanviar, d'interaccions possibles, de comunicació i d'hibridació.

Aquesta dimensió de permeabilitat de les fronteres, com també la promoció del transfronterer, es consoliden en l'era actual de cara a l'eixamplament de la Unió Europea, als processos complexos d'integració política i econòmica a escala global i a les noves funcions i conceptes institucionals i teòrics que concerneixen les fronteres (Meynet i Serrate, 1997; Anderson i O'Dowd, 1999; Harguindéguy, 2004), de tal manera que aquestes línies frontera, ara més flexibles i dinàmiques, tendeixen a articular les aspiracions dels actors abans discapacitats per culpa de l'efecte de ruptura de la barrera (Leloup i Moyart, 2006).

Les dinàmiques associades a la globalització, és a dir, la intensificació dels intercanvis a escala global, la interdependència en totes les esferes de l'activitat social, el reforçament dels lligams econòmics, culturals i polítics entre els estats, i la seva subseqüent expressió a escala regional, van desembocar en una millor comprensió de la necessitat de donar suport i promoure la cooperació transfronterera (Kireev, 2015; Pestsov, 2015). En conseqüència, aquests territoris fronterers, tradicionalment perifèrics, seran considerats a partir d'ara com a transfronterers.

Al davant de la dita erosió de la sobirania nacional, a l'hora de la globalització i la definició dels estats nació com a «ficció nostàlgica» (Ohmae, 1995), la regió es configura com l'escala i la dimensió per excel·lència d'aquesta nova cooperació. Aquesta concepció s'aparenta molt a la de Denis de Rougemont (1977),¹⁸ que ten-

17. Escrit en l'obra de Dani Karavan, escultor, dedicada a Walter Benjamin i situada al costat del cementiri de Portbou, on es troba la seva tomba.

18. Denis de ROUGEMONT, *L'avenir est notre affaire*, París, Éditions Stock, p. 337.

deix a la construcció d'una Europa federal on la regió esdevé un «espai de participació cívica», capaç d'afrontar la centralització de l'estat nació car, segons ell, cal «desfer i ultrapassar l'estat nació, font de conflictes» estimulants la participació ciutadana, el que implica necessàriament «una federació continental en la qual les regions seran la unitat de base». Els esdeveniments actuals a Catalunya revelen aquesta dimensió de moviment i participació ciutadana pacífica sense precedent a Europa.

Podem avançar que aquesta idea involucra d'alguna manera el principi de subsidiarietat, un dels principis directores de l'acció política europea. Segons l'article 1 del Tractat de la Unió Europea (TUE), correspon a l'objectiu i implica que les decisions siguin preses el més a prop possible dels ciutadans. No és casual que fos el Tractat de la Unió Europea o Tractat de Maastricht (1992), el que convertís la subsidiarietat en un principi central del dret comunitari. Ja en el preàmbul, els estats es declaraven disposats «a continuar el procés de creació d'una unió cada vegada més estreta entre els pobles d'Europa, en què les decisions es prenguin de la manera més propera possible als ciutadans, d'acord amb el principi de subsidiarietat». Així mateix, l'article A d'aquest tractat reiterava la idea de crear «una unió cada cop més estreta entre els pobles d'Europa, en la qual les decisions seran preses de la manera més pròxima possible als ciutadans»; mentre l'article B exigia a les institucions comunitàries, a l'hora de perseguir els seus objectius, «el respecte [...] al principi de subsidiarietat». Tanmateix, és el nou article 3B del TCE (Tractat que institueix la Comunitat Europea o Tractat de Roma) el que es dedica a la subsidiarietat com a principi jurídic, tot establint que la Comunitat Europea ha d'actuar dins els límits de les competències que li atribueix el present Tractat i dels objectius que aquest li assigna. En els àmbits que no siguin de competència exclusiva, la Comunitat Europea intervindrà, d'acord amb el principi de subsidiarietat, només i en la mesura en què els objectius de l'acció pretesa no puguin ser assolits de manera suficient pels estats membres i, en conseqüència, es puguin assolir millor per la Comunitat Europea, atesa la dimensió o els efectes de l'acció prevista. Cap acció de la Comunitat Europea excedirà d'allò necessari per a assolir els objectius del present Tractat. Tal com quedava consagrat a Maastricht, el principi de subsidiarietat acomplia una doble funció: *a*) com a principi polític que estableix una regla de sentit comú per al repartiment constitucional de competències entre els estats i la Comunitat Europea (preàmbul i article A del TUE), i *b*) com a principi jurídic que regula l'exercici de les competències no exclusives de la Comunitat Europea (article 3B del TCE), l'aplicació del qual, segons el mateix Tractat (article L), és controlable jurisdiccionalment pel Tribunal de Justícia (Albertí, Fossas i Cabellos, 2005, p. 13). Aquest principi de subsidiarietat s'inscriu en tot projecte de cooperació territorial europea. Ara bé, la noció de transfronterer, com la de frontera, no és unívoca. Kireev (2015) afirma que, en les ciències

socials, no hi ha un concepte únic i generalment acceptat del transfronterer; en conseqüència, es pot definir en termes de «cooperació», «interacció», «regió» o «territori».

El transfronterer pot ser entès com «el que passa a la frontera quan la línia separativa no pretén bloquejar les pràctiques i el sentiment de pertinença» (Amilhat-Szary i Fourny, dir., 2006, p. 9); un sistema d'interacció a diferents escales o magnituds, dels governs amb la població local (Kireev, 2015); tota forma i varietat de contactes possibles que implica parts contigües dels territoris (població, infraestructura, recurs) de dos o més estats fronterers (Pestsov, 2015), un procés d'integració d'espais diversos i la construcció d'un nou territori a partir del reciclatge de la línia frontera, de manera que aquesta passa de ser obstacle a ser recurs (Leloup i Moyart, 2006).

Les dinàmiques de cooperació transfronterera són consubstancials a l'aparició de la frontera (Amilhat-Szary i Fourny, dir., 2006); tanmateix, a causa del seu caràcter limitat i contingent, generalment s'havien restringit a interaccions immediates entre territoris contigus (Pestsov, 2015). Malgrat la formulació de polítiques en el marc de la cooperació transfronterera en els anys seixanta del segle xx, és solament a partir del 1980 que les institucions europees es van comprometre formalment en la problemàtica (trans)fronterera (Harguindéguy, 2004).

El procés d'institucionalització, en la Unió Europea, d'aquesta modalitat de cooperació es va originar a partir d'un document fundador: el Conveni marc europeu sobre la cooperació transfronterera de les col·lectivitats i autoritats territorials. Aquest conveni marc adoptat a Madrid, el 21 de maig del 1980, reconeix les potencialitats de les «comunitats territorials» pel que fa al desenvolupament, i encoratja els acords entre les col·lectivitats locals i regionals, de banda i banda d'una frontera, i l'eliminació de les dificultats de tot tipus que podrien posar traves a la cooperació transfronterera.

Aquesta va ser definida pel Comitè de les Regions de la Unió Europea en les «Estratègies per a la promoció de la cooperació transfronterera i interregional en una Europa eixamplada - un document fonamental i d'orientació per al futur» (Brussel·les, 13 i 14 de març de 2002, CdR 181/2000) com: «una cooperació bi-, tri- o multilateral entre col·lectivitats locals i regionals (a la qual poden ser associats actors semipúblics o privats), que se situen en zones geogràfiques contigües. Això val igualment per a les zones separades pel mar» (p. 3).

El document posa de manifest les contribucions de la cooperació transeuropea —dins de la qual la cooperació transfronterera, interterritorial i transnacional són les diverses modalitats— a la construcció d'una «Europa dels ciutadans» en el si de la qual «la gent aprendrà a conèixer-se, com també a comprendre's i a respectar-se en la diversitat» (p. 2).

A partir de l'entrada en vigor de l'Acta Única, l'1 de gener del 1993, la coope-

ració transfronterera és un dels elements ineludibles de la Unió Europea i s'han multiplicat els acords que la permeten i l'estimulen (Harguindéguy, 2004).

El 1990, la Comissió Europea inicia el programa de cooperació territorial INTERREG per tal de promoure els apropaments entre les col·lectivitats territorials, sobrepasar els efectes barrera de la frontera i donar suport financerament a les iniciatives de cooperació. El programa, que va començar com a projecte pilot, compta ara múltiples edicions: INTERREG I (1990-1993), INTERREG II (1994-1999), INTERREG III (2000-2006), INTERREG IV (2007-2013) i l'actual INTERREG V (2014-2020).

La consolidació de la cooperació transfronterera a l'interior de la Unió Europea va permetre crear lligams simbòlics entre un nombre important de territoris culturalment diversos: la trinacional i trilingüe Euroregió Mosa-Rin, a la frontera entre els Països Baixos, Alemanya i Bèlgica, i l'Euroregió adriàtica, que comprèn Itàlia, Eslovènia i Croàcia (O'Dowd, 2001), constitueixen un exemple d'aquest avanç. D'altra banda, les iniciatives de cooperació finançades pel programa INTERREG són molt nombroses. Entre aquestes, podem citar: la creació d'una guarderia bilingüe (francès/alemany) entre Estrasburg i Kehl; la creació d'una xarxa d'empreses (CREAMED) en el si de l'Euroregió Pirineus-Mediterrània (Catalunya, Illes Balears i la nova gran regió francesa que inclou les antigues regions del Llenguadoc-Rosselló i Migdia-Pirineus) i la construcció d'un hospital transfronterer sobre la frontera estatal entre el nord i el sud de Catalunya, a la Cerdanya, a més de 1.200 metres d'altitud, en els Pirineus, que ha impactat molt positivament la vida quotidiana de la població de banda i banda de la frontera (Henceval, 2015).

EL TERRITORI TRANSFRONTERER COM A ESPAI MULTIDIMENSIONAL I DE VIDA QUOTIDIANA

Diversos autors han analitzat les conseqüències socials i espacials de les polítiques de cooperació transfronterera sobre les poblacions dels territoris concernits. L'eix central d'aquests estudis és la comprensió de l'impacte d'aquestes iniciatives sobre la vida quotidiana (Bioteau i Delepine, 2010: el cas de Romania i Hongria a l'Europa central); la resolució de conflictes i relats individuals i col·lectius que afecten aquests nous contactes culturals i polítics (Paasi, 1999: la frontera entre Rússia i Finlàndia), la construcció discursiva de la identitat amb relació o en oposició als canvis geopolítics i a les noves pertinences (Meinhof i Galasiński, 2000: el cas de l'Europa de l'Est, la frontera entre Alemanya i Polònia, Àustria i Hongria, Itàlia i Eslovènia); la frontera viscuda, la construcció de l'home frontera o de la dona frontera (*borderman/woman*) com a relat identitari i l'experiència del pas-

satge com a objectivació de diferències territorials i socioculturals (Velasco Ortiz i Contreras, 2014: Estats Units d'Amèrica i Mèxic).

Seguint Simmel (1997), l'home construeix l'espai socialitzat i al mateix temps és influenciat de manera interna per l'espai. En aquest línia de reflexió, podem afirmar que vivim la frontera diàriament de la mateixa manera que hi vivim. A més, noves recerques porten un interès creixent al «percebut», al «viscut», a les relacions psicològiques entre els homes i els llocs, reveladors d'una realitat més complexa que la que és correntment acceptada per les aproximacions dites «objectives» (Frémont, 1974).

Amilhat-Szary i Fourny (dir., 2006) remarquen que la base complexa dels actors dels territoris transfronterers no pot comprendre's sense reconèixer que es compon a la vegada d'«els que viuen la frontera diàriament i viuen en la proximitat i dels que la utilitzen en les seves estratègies polítiques i econòmiques, des de les ciutats que l'envolten» (p. 13).

EL TERRITORI ÉS UN ACTOR LOCAL I GLOBAL

En un context de globalització i de forta interdependència econòmica, i de relacions descentralitzades a diferents escales, les col·lectivitats territorials de les regions frontereres van desenvolupar uns processos d'internacionalització i de diplomàcia que els va convertir en actors essencials de l'escena internacional.

La globalització afavoreix la competència i la cooperació entre les unitats territorials més petites i homògenes, sovint dotades de capacitats, recursos i estratègies pròpies com les regions, les àrees metropolitanes i les ciutats i altres petits estats situats a la vora dels espais transfronterers. La desaparició progressiva de les fronteres estatals, particularment en el si de la Unió Europea, facilita la configuració de nous espais territorials a cavall de dos o tres estats que comparteixen estratègies comunes gràcies a la seva proximitat (Morata, 2005). Les noves tecnologies permeten la difusió horitzontal de la informació i del coneixement de punta a punta del planeta, qüestionant així les estructures, competències i jerarquies de l'estat nació. Les institucions locals i regionals s'han mobilitzat internacionalment per la cooperació descentralitzada per a influir sobre els efectes negatius de la globalització i les desigualtats creixents dels països i continents. Considerant aquesta interdependència, les polítiques que s'han de dur a terme són integrades i a multi-nivells.

La diplomàcia territorial esdevé una eina per als ens públics per a participar en la política europea. En el si de la UE, aquestes institucions practiquen una «petita» política estrangera que els permet ultrapassar la frontera nacional desenvolupant cooperacions interregionals, transfrontereres, transnacionals i macro-

regionals. A partir de la creació del programa INTERREG per la Comissió Europea el 1990, la Comunitat Europea va associar directament les regions cap a la realització del mercat únic. En la política europea de veïnatge (PEV) de 2004, la UE preveia igualment una contribució de les regions a l'estabilització de les fronteres externes. Va posar a llur disposició una eina financera i l'instrument de la PEV per acomplir aquesta tasca. El rol de les regions en la política regional és encara més reforçat el 2007. En efecte, la Comissió Europea hi inscriu l'objectiu de cooperació territorial que permet a les regions, a través de llur política estrangera, de contribuir a la cohesió econòmica i social a Europa. Finalment des de la creació de l'eina jurídica de l'Agrupació Europea de Cooperació Territorial (AECT) el 2007, les collectivitats territorials poden contractualitzar relacions exteriors amb els seus veïns europeus i establir estructures jurídiques transnacionals. El Consell d'Europa, amb l'adopció del tercer protocol addicional al Conveni europeu de Madrid sobre la cooperació transfronterera el 2009, va preveure una eina jurídica similar, l'Agrupació Euroregional de Cooperació (AEC) per a les regions frontereres dels quaranta-set estats membres del Consell d'Europa. Aquesta eina jurídica permet a les collectivitats territorials no membres de la UE de practicar una política de veïnatge i així contribuir a l'estabilització del continent europeu.

CONSIDERACIONS

La dimensió simbòlica de la frontera adquireix una importància real que permet comprendre millor els impactes socials del límit, les seves múltiples i noves expressions i significats i les relacions complexes i dinàmiques entre l'home i l'espai en la societat moderna.

Les aproximacions que permeten fer una anàlisi de la frontera a partir del pasatge, del flux i de la interconnexió rellevant de la porositat i al mateix temps del seu tancament, constitueixen una de les pedres angulars d'aquest discurs sobre la frontera i el (trans)fronterer basat en el viscut i la pràctica.

En aquest context, el gir cultural de l'estudi de les fronteres (*border studies*) i en particular les aportacions de la poètica de les fronteres (*border poetics*), que privilegien els discursos i les produccions simbòliques reveladores dels significats que els individus atribueixen a la frontera, al pasatge i a l'Altre, es revelen especialment pertinents en una possible recerca d'una lectura fenomenològica de la frontera. De fet, l'àmbit transfronterer en el context de la Unió Europea i les seves nombroses iniciatives de cooperació que relliguen territoris històricament i culturalment pròxims i/o diversos, es configura com el nivell per excel·lència d'una construcció subjectiva de la frontera. Aquest sistema d'interacció d'accions a diferents

magnituds (Kireev, 2015) ret compte del rol de les fronteres com a espai de trobada cultural i de construcció de les identitats complexes i rizomàtiques.

Contemplant el territori transfronterer com a espai multidimensional i de vida implica justament de reconèixer les persones com a productors competents de l'espai geogràfic (Di Méo, 1999) i de posar l'accent sobre els actors socials, les seves interaccions i les seves experiències concretes de la frontera. En aquest context, aquest discurs se situa en aquesta doble pretensió de comprendre la manera com vivim la frontera cada dia i més particularment la manera com aquesta, subjectivament, ens viu a nosaltres.

Finalment, més enllà d'aquestes reflexions sobre la frontera i la cooperació transfronterera, voldria acabar amb aquesta afirmació tan evident d'un comerciant jonquerenc, en una entrevista realitzada en el marc d'un estudi el 2010/2012 sobre el fenomen de la prostitució a la Jonquera: «A la frontera tot s'hi val».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGNEW, John (2008). «Borders on the mind: re-framing border thinking». *Ethics & Global Politics* [en línia], vol. 1, núm. 4, p. 175-191.
- ALBERTÍ, Enoch; FOSSAS, Enric; CABELLOS, Miquel Àngel (2005). *El principi de subsidiarietat a la Unió Europea*. Barcelona: Parlament de Catalunya.
- AMILHAT-SZARY, Anne-Laure (2015). *Qu'est-ce qu'une frontière aujourd'hui?* París: Presses Universitaires de France.
- AMILHAT-SZARY, Anne-Laure; FOURNY, Marie-Christine (dir.) (2006). *Après les frontières, avec la frontière: Nouvelles dynamiques transfrontalières en Europe*. La Torre d'Egues: Éditions de l'Aube.
- ANDERSON, James (2001). «Towards a theory of borders: states, political economy and democracy». *Annales: Series Historia et Sociologia*, vol. 11, núm. 2, p. 219-232.
- ANDERSON, James; O'DOWD, Liam (1999). «Borders, border regions and territoriality: contradictory meanings, changing significance». *Regional Studies*, vol. 33, núm. 7, p. 593-604.
- ANZALDÚA, Gloria (1987). *Borderlands / La frontera: The new mestiza*. San Francisco: Aunt Lute Books.
- ASSIER-ANDRIEU, Louis (1995). «Frontières et ordre social. Éléments pour un programme de recherche sur les repères de l'identité en domaine catalan». *Frontières* [Perpinyà: Premses Universitàries de Perpinyà], p. 5-22.
- ATKINSON, David; JACKSON, Peter; SIBLEY, David; WASHBOURNE, Neil (ed.) (2005). *Cultural geography: A critical dictionary of key concepts*. Londres: I.B. Tauris.
- BARTH, Fredrik (2000). «Boundaries and connections». A: COHEN, Anthony P.

- (ed.). *Signifying identities: Anthropological perspectives on boundaries and contested values*. Nova York: Routledge, p. 17-36.
- BIOTEAU, Emmanuel; DELEPINE, Samuel (2010). «Roumanie, Balkans, Espace danubien: nouveaux horizons en Europe» (Angers, 3 desembre).
- BOURDIEU, Pierre (1980). «L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région». *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, vol. 35 (novembre): *L'identité*, p. 63-72.
- (1982). *Ce que parler veut dire*. Paris: Fayard.
- BRAUDEL, Fernand (1968). «La Catalogne, plus l'Espagne, de Pierre Vilar». *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, 23è any, núm. 2, p. 375-389.
- BRUNET-JAILLY, Emmanuel (2010). «The state of borders and borderlands studies 2009: a historical view and a view from the *Journal of Borderland Studies*». *Eurasia Border Review*, vol. 1 (primavera), p. 1-17.
- CAMIADÉ, Martine; LACOMBE, Jean-Pierre; TOCABENS, Joan (2008). *Le rivage méditerranéen des Pyrénées. 2000 ans d'histoire et plus...* Toms I i II. Argelers: Sources.
- CASTAÑER, Margarida; FELIU, Jaume; GUTIÉRREZ, Obdúlia (2011). «Llibre Blanc de l'Eurodistrict Català Transfronterer: creació de projecte i reestructuració territorial». *Documents d'Anàlisi Geogràfica 2011*, vol. 57/2, p. 281-292.
- CASTEIGTS, Michel (2015). «Les maisons closes transfrontalières, entre hétérotopies et hétérochronies». *Colloque «Espaces et moments autres. Hétérotopies: concepts, terrains et usages»* (Nanterre, 19-20 juny).
- CASTELLS, Manuel (2001). *La era de la información: Economía, sociedad y cultura*. Vol. II: *El poder de la identidad*. Madrid: Alianza; Mèxic: Siglo XXI.
- CASTEX-EY, Joan-Francesc (2008). «L'Eurodistrict de l'Espace Catalan Transfrontalier: une identité géopolitique en construction?». *RECERC* [en línia], núm. 2 (octubre). <www.recerc.eu>.
- CLAVAL, Paul (1992). «Champ et perspectives de la géographie culturelle». *Géographie et Cultures*, núm. 1, p. 7-38.
- COHEN, Anthony P. (1994). «Culture, identity and the concept of boundary». *Revista de Antropología Social* [Madrid], núm. 3, p. 49-61.
- COMITÉ DES RÉGIONS DE L'UNION EUROPÉENNE (2002). *Stratégies pour la promotion de la coopération transfrontalière et interrégionale dans une Europe élargie – un document fondamental et d'orientation pour l'avenir*. CdR 181/2000. Bruxelles: CdR.
- (2007). *Le Groupement Européen de Coopération Territoriale (GECT)*. CdR117/2007_ETU. Bruxelles: CdR.
- COSTA-PAU, Manuel (1966). *Turistes, sirenes i gent del país*. Barcelona: Ariel.
- COURLET, Claude (2008). *L'économie territoriale*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, p. 135.
- DEBRAY, Régis (2010). *Éloge des frontières*. Paris: Éditions Gallimard. 96 p.

- DI MÉO, Guy (1999). «Géographies tranquilles du quotidien. Une analyse de la contribution des sciences sociales et de la géographie à l'étude des pratiques spatiales». *Cahiers de Géographie du Québec*, vol. 43, núm. 118, p. 75-93.
- (2008). «La géographie culturelle: quelle approche sociale?». *Annales de Géographie*, vol. 2-3, núm. 660-661, p. 47-66. També disponible en línia a: <<http://www.cairn.info/revue-Annales-de-geographie-2008-2-page-47.htm>>.
- DONNAN, Hastings; WILSON, Thomas M. (1994). «An anthropology of frontiers». A: DONNAN, Hastings; WILSON, Thomas M. (ed.). *Border approaches: Anthropological perspectives on frontiers*. Lanham, Maryland: University Press of America.
- ETHINGTON, Philip J. (2005). «La cuestión de la espacialidad». *Trayectorias* [Mèxic: Universidad Autónoma de Nuevo León], vol. 7, núm. 19 (setembre-desembre), p. 46-58.
- FOUCAULT, Michel (1984). «Des espaces autres». Conferència al Cercle d'études architecturales, el 14 de març de 1967. *Architecture, Mouvement, Continuité*, núm. 5 (octubre), p. 46-49.
- FOUCHER, Michel (1991). *Fronts et frontières: Un tour du monde géopolitique*. París: Fayard. 691 p.
- (2016). «A quoi servent les frontières?». Entrevista en el marc de la conferència geopolítica de Diploweb, organitzada a París el 5 d'octubre de 2016. Text de la conferència disponible en línia a: <<https://diploweb.com/M-Foucher-Geopolitique-des.html>>.
- FOURNY-KOBER, Marie-Christine (2004). «La frontière, un objet spatial en mutation». *Espaces Temps.net* [en línia]. <<https://www.espacestemp.net/articles/la-frontiere-un-objet-spatial-en-mutation>>.
- FRÉMONT, Armand (1974). «Recherches sur l'espace vécu». *L'Espace Géographique* [París], tom 3, núm. 3, p. 231-238. També disponible en línia a: <https://www.persee.fr/doc/spgeo_0046-2497_1974_num_3_3_1491>.
- FRISBY, David (1994). «Introduction to the Simmel texts». *Theory, Culture & Society* [Londres: SAGE], vol. 11, p. 1-3.
- FUENTES, Carlos (1995). *La frontera de cristal: Una novela en nueve cuentos*. Mèxic: Alfaguara.
- GIDDENS, Anthony (2001). «Tercera vía y justicia social». *La política: Revista de Estudios sobre el Estado y la Sociedad*, núm. 5 (juny), p. 69-84.
- GLISSANT, Édouard (1990). *Poétique de la relation*. París: Éditions Gallimard. (Poétique; III)
- GUICHONNET Paul; RAFFESTIN, Claude (1974). *Géographie des frontières*. París: Presses Universitaires de France. 223 p.
- HARGUINDÉGUY, Jean-Baptiste (2004). «La coopération transfrontalière franco-espagnole face à ses contradictions». *Études Internationales* [Quebec: Université Laval's Institute for Advanced International Studies], núm. 352, p. 307-322.

- HARGUINDÉGUY, Jean-Baptiste (2008). «Politiques communautaires de développement et coopération transfrontalière. Le cas d'INTERREG III-A France-Espagne». *Politiques et Management Public*, vol. 26/1, p. 43-63. També disponible en línia a: <<https://journals.openedition.org/pmp/1256>>. DOI: 10.4000/pmp.1256.
- HENCEVAL, Mathieu (2015). «INTERREG: 25 ans de Coopération Territoriale en Europe». *Le Taurillon* [en línia]. <<https://www.taurillon.org/interreg-25-ans-de-cooperation-territoriale-en-europe>>.
- KIREEV, Anton (2015). «State border». A: SEVASTIANOV, Sergei V.; LAINE, Jussi P.; KIREEV, Anton A. (ed.). *Introduction to border studies*. Vladivostok: Dalnauka, p. 98-117.
- KOLOSOV, Vladimir (2005). «Étude des frontières: approches post-modernes». *Diogène* [en línia], vol. 2, núm. 210, p. 13-27. <<https://www.cairn.info/revue-diogene-2005-2-page-13.html>>.
- KOLOSOV, Vladimir; O'LOUGHLIN, John; TOAL, Gerard (2016). «The rise and fall of "Novorossiia": examining support for a separatist geopolitical imaginary in southeast Ukraine». *Post-Soviet Affairs*, vol. 33 (febrer), p. 124-144.
- KOLOSOV, Vladimir; SCOTT, James (2013). «Selected conceptual issues in border studies». *Belgeo: Revue Belge de Géographie* [en línia], núm. 1, p. 1-19. <<https://pdfs.semanticscholar.org/bc1f/a28c049e32fe5fa0a2a42c99d9c5281b20b5.pdf>>.
- KONRAD, Victor (2014). «Borders and culture: zones of transition, interaction and identity in the Canada-United States Borderlands». *Eurasia Border Review*, vol. 5, núm. 1, p. 41-57.
- KOTEK, Joël (dir.) (1996). *L'Europe et ses villes-frontières*. Brusselles: Éditions Complexe. 330 p.
- LAFOURCADE, Maité (1998). *La frontière des origines à nos jours*. Bordeus: Presses Universitaires de Bordeaux. 522 p.
- LAINE, Jussi (2015). «A historical view on the study of borders». A: SEVASTIANOV, Sergei V.; LAINE, Jussi P.; KIREEV, Anton A. (ed.). *Introduction to border studies*. Vladivostok: Dalnauka, p. 14-32.
- LELOUP, Fabienne; GAGNOL Laurent (2017). «Présentation. De la barrière à la coopération transfrontalière: frontière, développement et gouvernance de l'environnement». *Mondes en Développement*, núm. 177, p. 7-12.
- LELOUP, Fabienne; MOYART, Laurence (2006). «La région frontalière: vers quels nouveaux modes de développement et de gouvernance?». A: AMILHAT-SZARY, Anne-Laure; FOURNY, Marie-Christine (dir.). *Après les frontières, avec la frontière: Nouvelles dynamiques transfrontalières en Europe*. La Torre d'Egues: Éditions de l'Aube.
- LUSSAULT, Michel (2007). *L'homme spatial: La construction sociale de l'espace humain*. París: Seuil. (La Couleur des Idées)
- MEINHOF, Ulrike H.; GALASIŃSKI, Dariusz (2000). «Photography, memory, and

- the construction of identities on the former East-West German border». *Discourse Studies*, vol. 2, núm. 3, p. 323-353.
- MEYNET, Jean-Louis; SERRATE, Bénédicte (1997). «La frontière: discours et représentations sociales. Du concept théorique à l'image formulée de la frontière». *Le Globe: Revue Genevoise de Géographie*, tom 137, p. 167-187.
- MINISTERI D'AFERS ESTRANGERS I DE DESENVOLUPAMENT INTERNACIONAL (2017). *Diplomatia et territorios, pour une action extérieure démultipliée: 21 propositions pour un nouveau partenariat MAEDI/Collectivités territoriales*. París: La Documentation Française.
- MISSION OPÉRATIONNELLE TRANSFRONTALIÈRE (MOT); UNIVERSITAT DE GIRONA (UdG) (2008). *Llibre Blanc de l'Eurodistricte, per a un futur transfronterer*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Perpinyà: Consell General dels Pirineus Orientals. 163 p. També disponible en línia a: <http://www.eurodistrict.cat/sites/default/files/contingut/llibre_blanco_de_leurodistricte.pdf>.
- MORATA, Francesc (2005). *Gobernanza multinivel en la Unión Europea*. València: Tirant lo Blanch. 429 p.
- NEWMAN, David (2003). «On borders and power: a theoretical framework». *Journal of Borderlands Studies*, vol. 18, núm. 1 (primavera), p. 13-25.
- (2005). «World society, globalization and a borderless world: the contemporary significance of borders and territory». Zurich: World Society Foundation, p. 1-24. També disponible en línia a: <<http://docplayer.net/21054605-World-society-globalization-and-a-borderless-world.html>>.
- (2006). «The lines that continue to separate us: borders in our “borderless” world». *Progress in Human Geography* [SAGE Publications], vol. 30, núm. 2, p. 143-161. També disponible en línia a: <<https://doi.org/10.1191/0309132506ph599xx>>.
- NEWMAN, David; PAASI, Anssi (1998). «Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography». *Progress in Human Geography* [SAGE Publications], vol. 22, núm. 2, p. 186-207. També disponible en línia a: <<https://doi.org/10.1191/030913298666039113>>.
- NORDMAN, Daniel (1999). *Frontières de France: De l'espace au territoire: 16e-19e siècle*. París: Éditions Gallimard. 644 p.
- O'DOWD, Liam (2001). «Analysing Europe's borders». *IBRU Boundary and Security Bulletin* [en línia], vol. 9, núm. 2, p. 67-79. <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.464.5621&rep=rep1&type=pdf>>.
- (2010). «From a “borderless world” to a “world of borders”: “Bringing history back in”». *Environment and Planning D: Society and Space*, vol. 28, p. 1031-1050.
- OHMAE, Kenichi (1995). *The end of the nation state: The rise of regional economies*. Nova York: Simon and Schuster. The Free Press. 214 p.
- PAASI, Anssi (1991). «Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life». *Environment and Planning A*, vol. 23, p. 239-256.

- PAASI, Anssi (1999). «Boundaries as social practice and discourse: the Finnish-Russian border», *Regional Studies*, vol. 33, núm. 7, p. 669-680.
- (2012). «Border studies reanimated: going beyond the territorial/relational divide». *Environment and Planning A*, vol. 44 (10), p. 2303-2309.
- PESTSOV, Sergei K. (2015). *Border and transborder regions*. A: SEVASTIANOV, Sergei V.; LAINE, Jussi P.; KIREEV, Anton A. (ed.). *Introduction to border studies*. Vladivostok: Dalnauka, p. 139-154.
- POLLMANN, Christopher (1999). «La frontière: horizon indépassable de l'humanité ou pouvoir objectivé?». *Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et à l'Étranger*, núm. 2, p. 481-499.
- PRADEAU, Christian (1993). *Jeux et enjeux des frontières*. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux. 366 p.
- PRAT DE LA RIBA, Enric (1978). *La nacionalitat catalana*. Barcelona: Edicions 62. 160 p.
- PUJOL, Enric (2008). «El cas català com a paradigma». *Miranda*, núm. 3, p. 26-28.
- (2009). «Projectes culturals transfronterers: el cas de l'exili republicà de 1939». *Miranda*, núm. 4, p. 74-83.
- RAFFESTIN, Claude (1980). *Pour une géographie du pouvoir*. París: Librairies techniques.
- (1986). «Éléments pour une théorie de la frontière». *Diogène*, vol. 34, núm. 134, p. 3-21.
- RATTI, R. (1991). *Théorie du développement des régions-frontières*. Fribourg: Centre de Recherches en Économie de l'Espace de l'Université de Fribourg.
- RATTI, R.; SCHULER, M. (2013). «Typologie des espaces-frontières à l'heure de la globalisation». *Belgeo: Revue Belge de Géographie* [en línia], núm. 1, p. 1-17. <<https://journals.openedition.org/belgeo/10546>>.
- REITEL, Bernard (2011). «La frontière internationale, objet sémiqúe, processus multidimensionnel, interface signifiante». *CEPS/INSTEAD Working Paper*, núm. 2011-43 (agost), p. 1-36.
- RENARD, Jean-Pierre (2002). «La frontière: limite politique majeure, mais aussi aire de transition». A: CARROUÉ, Laurent [et al.]. *Limites et discontinuités en géographie*. París: SEDES, p. 40-66.
- RENARD, Jean-Pierre (dir.) (1997). *Le géographe et les frontières*. París: Éditions l'Harmattan. 300 p.
- ROUGEMONT, Denis de (1977). *L'avenir est notre affaire*. París: Éditions Stock. 374 p.
- SAHLINS, Peter (1996). *Frontières et identités nationales: La France et l'Espagne dans les Pyrénées depuis le XVIIe siècle*. París: Belin Éditeur. 416 p.
- SALTER, Mark B. (2007). «Governmentalities of an airport: heterotopia and confession». *International Political Sociology*, vol. 1, núm. 1 (març), p. 49-67.

- SALTER, Mark B. (2008). «When the exception becomes the rule: borders, sovereignty, and citizenship». *Citizenship Studies*, vol. 12, núm. 4, p. 365-380.
- SEVASTIANOV, Sergei V.; LAINE, Jussi P.; KIREEV, Anton A. (ed.). (2015). *Introduction to border studies*. Vladivostok: Dalnauka.
- SIMMEL, Georg (1997). «The sociology of space». A: FRISBY, David; FEATHERSTONE, Mike (ed.). *Simmel on culture: Selected writings*. Londres: SAGE, p. 137-170.
- TARRIUS, Alain (2002). *La mondialisation par le bas: Les nouveaux nomades de l'économie souterraine*. Paris: Balland. 220 p.
- TESTER, Keith (1993). *The life and times of post-modernity*. Londres: Routledge. 163 p.
- TOAL, Gerard (1999). «Borderless world? Problematising discourses of deterritorialisation». *Geopolitics*, vol. 4, núm. 2: *Geopolitics at the end of the twentieth century*, p. 139-154.
- VELASCO ORTIZ, Laura; CONTRERAS, Óscar (2014). «The border as a life experience: identities, asymmetry and border crossing between Mexico and the United States». *Frontera Norte* [en línea], vol. 26, núm. especial 3, p. 37-56. <<https://fronteranorte.colef.mx/index.php/fronteranorte/article/view/1680/1142>>.
- VILAR, Pierre (1962). *La Catalogne dans l'Espagne moderne: Recherches sur les fondements économiques des structures nationales*. Paris: SEVPEN. 3 v.
- WASSENBERG, Birte (2007). *Vers une eurorégion? La coopération transfrontalière franco-germano-suisse dans l'espace du Rhin supérieur de 1975 à 2000*. Bruxelles: Peter Lang. 488 p.
- WILSON, Thomas M.; DONNAN, Hastings (ed.) (1998). *Border identities: Nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- WOLFE, Stephen; SCHIMANSKI, Johan (ed.) (2007). *Border poetics de-limited*. Hannover: Wehrhahn. 256 p.
- ZANDER, Patricia (2002). «Les compromis nés de frontières dans la ville: les ports de Strasbourg et de Kehl». A: REITEL, Bernard; ZANDER, Patricia; PIERMAY, Jean-Luc; RENARD, Jean-Pierre. *Villes et frontières*. Paris: Anthropos-Economica. (Villes), p. 151-163.

Resposta de Joan Becat i Rajaut, membre emèrit de la Secció de Filosofia i Ciències Socials

La candidatura de la doctora Martina Camiade i Boyer com a membre corresponent de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans va ser proposada per l'enyorat Josep Maria Muntaner, que la coneixia molt bé, ja que va donar suport als estudis catalans de la Universitat de Perpinyà des dels seus orígens; per Josep-Maria Terricabras, amb qui havia fet programes i accions europees; per Josep González-Agàpito, amb qui compartia el jurat del Premi Catalunya del Nord, i per mi mateix.

La doctora Martina Camiade va néixer a Millars, un poble del Riberal, a la Catalunya del Nord. Ha estudiat història a Perpinyà i a Ais de Provença, on va obtenir la llicenciatura i el diploma d'estudis superiors d'història —avui dia, màster— sota la direcció del professor Vovelle. És aleshores que va obtenir la nacionalitat andorrana per casament amb un estudiant andorrà. No és a Millars, un poble veí del meu, sinó a Andorra, on la vaig conèixer l'any 1977 al voltant del projecte d'Institut d'Estudis Andorrans en què vaig participar. Ella secundava Lídia Armengol com a assessora pedagògica per a l'andorranització de l'ensenyament.

És l'època no gaire llunyana en què al Coprincipat només hi havia l'ensenyament espanyol —que seguia els programes i la llengua de Madrid, com és encara el cas avui dia—, l'ensenyament francès —que seguia els programes i la llengua de París, com és també encara el cas avui dia— i un ensenyament confessional catòlic que aplicava el programa espanyol. En tot això, res d'Andorra, ni la llengua oficial catalana, que ningú ensenyava, ni la seva història, ni la seva geografia, ni la seva gent, ni el seu medi. En aquells anys setanta, el Consell General de les Valls reclamava una reforma institucional, que va trigar més de quinze anys, i va decidir iniciar una política d'andorranització (coincidència o no, la paraula és un calc semàntic de les paraules i dels conceptes que es feien servir a la mateixa època en les colònies africanes o asiàtiques, com *malgaixització*, etc.).

A partir del no-res, es va confiar aquesta tasca pedagògica i política a tres joves andorrans diplomats, tots amb molta empena; entre ells, Martina Camiade. Tot estava per fer: recerca, documentació, documentació pedagògica, formació de formadors... No hi havia ni biblioteca pública ni arxius. A més, ells havien de negociar la introducció del català i de la civilització andorrana en els ensenyaments francès i espanyol, que no ho volien. Finalment es va aconseguir, a condició que Andorra pagués les hores i els ensenyants que, això sí, van ser triats i formats per l'Assessoria Pedagògica andorrana. Més endavant, durant els anys vuitanta, Martina Camiade va ser una de les persones que van contribuir a la creació de l'Escola Andorrana, decidida per l'aleshores recent Govern d'Andorra. Va fomentar l'elaboració de material pedagògic, d'itineraris pedagògics de natura, amb Martí Boada i els ensenyants andorrans, i de tot el que feia falta. Com si tot això no fos prou, va fundar una editorial, les Edicions Maià, que va publicar llibres de poesia, assaigs, novel·les i llibres d'art.

A partir de l'any 1983, va formar part del nucli inicial d'ensenyants del diploma dels estudis universitaris generals (DEUG) —corresponent als dos primers anys universitaris— i de la llicenciatura de català, el primer diploma d'aquest tipus a França en el marc de les llengües dites *regionals*. En aquest equip d'universitaris i encarregats de cursos, relativament reduït, hi havia majoritàriament gent de la Catalunya del Nord, però ens hem consolidat també amb l'ajuda i la participació en conferències de primeres espases de Catalunya: entre altres, l'economista Josep Maria Muntaner, el jurista Enric Argullol i el seu deixeble Antoni Bayona, el jurista Ramon Maria Llevadot i, els anys anteriors, Josep Maria Puig Salellas, Antoni Maria Badia i Margarit i Maria Aurèlia Capmany.

Martina Camiade s'estava a Andorra i va ser durant molts anys encarregada de cursos a la Universitat de Perpinyà Via Domitia (UPVD), amb alguns viatges èpics durant els hiverns nevats. De retorn a la Catalunya del Nord i amb la tesi defensada, va ser escollida per un jurat com a *maître de conférences* —és a dir, professora titular— i més endavant com a catedràtica de civilització catalana, afectada a l'Institut Franco-Català Transfronterer (IFCT). L'IFCT és un dels components de la nostra universitat, però, tot i la seva modèstia, té un estatut semblant al d'una facultat i un consell d'administració propi.

Martina Camiade és doctora amb la tesi *La casa en la comunitat andorrana del segle XVII al segle XIX: el seu paper social, econòmic i polític*, preparada sota la direcció del professor Ramon Sala i publicada. Va obtenir l'habilitació per a dirigir recerques (HDR), amb el treball: «Famílies i memòria, hàbitat i utilització dels recursos naturals en un espai català transfronterer (segles xv-xx)», un tema històric tractat amb una perspectiva transfronterera. És catedràtica d'estudis catalans a la Universitat de Perpinyà, on ha dirigit l'IFCT i l'Institut Català de Recerques en Ciències Socials (ICRECS). La seva solvència científica li ha valgut de fer

pujar aquest laboratori a la categoria A+, és a dir, a primera línia de la classificació establerta pel ministeri francès d'universitats i recerca. Va ser titular de la «*prime d'excellence scientifique*» i membre del Consell Nacional de les Universitats (CNU), a París, i experta de l'Agència Nacional de la Recerca (ANR), un organisme estatal francès d'avaluació de la recerca.

De les seves publicacions, a més dels llibres, articles, ponències i comunicacions a col·loquis i congressos, informes i peritatges, destacaria el monumental treball sobre l'Albera «El vessant mediterrani del Pirineu, 2.000 anys d'història, l'Albera, Serra de Rodes, Cap de Creus», en col·laboració amb Joan Tocabens i Jean-Pierre Lacombe, la publicació de la seva tesi *La casa en la comunitat andorranca del segle XVII al segle XIX. Solidaritats, estratègies d'aliances i de poder, Verreries et verriers catalans* i la direcció d'una dotzena d'obres científiques o actes de col·loquis. A més d'aquestes publicacions, ha ajudat a la difusió científica, creant i impulsant la revista electrònica *Recerc* (www.recerc.eu) i la col·lecció «Obres de referència» (<http://http://ouvrages.maison-pays-catalans.eu/>), on es publiquen tesis, recerques, memòries de màster (més de trenta publicacions: estudis catalans i estudis transfronterers, ensenyament per immersió, en català i en occità).

Des de l'inici dels anys 2000 s'ha especialitzat en els temes transfronterers, tant a la frontera catalana com al conjunt d'Europa. N'és una especialista reconeguda, convidada arreu d'Europa com a ponent o per a aconsellar cooperacions o la creació d'estructures de formació transfrontereres. Actualment i des de fa sis anys, és també experta en el si de la Unió Europea per a les qüestions transfrontereres i ha efectuat missions a l'Europa de l'Est, als Balcans i al Carib. En l'última dècada ha impulsat o dirigit quinze projectes europeus, d'àmbit català o multiestatals, però on la Catalunya del Nord i Catalunya eren sempre presents. En el marc de la Xarxa Vives d'Universitats, on durant anys ha representat la UPVD a la Comissió Permanent i ha impulsat un projecte de Pol de Recerca i Ensenyament Superior (PRES) transfronterer entre les universitats de Girona, Lleida, Perpinyà i les Illes Balears.

Després d'assegurar la coordinació del Màster de Relacions Transfrontereres de la Universitat de Perpinyà, des de fa deu anys té la responsabilitat del conjunt dels màsters de l'IFCT. En el marc de l'última reforma estatal que creava els màsters d'ensenyament, ha creat i fet funcionar un Màster d'Ensenyament Bilingüe i Immersiu, el primer i fins fa poc únic a l'Estat francès, pensat primer per al català i que va acollir durant cinc anys els mestres en formació de les escoles immersives bretones (Diwan), occitanes (Calandreta) i alsacianes (ABCM, Association pour le Bilinguisme en Classe dès la Maternelle). Ara continuen en el marc de les ESPE, instituts regionals de formació dels ensenyants que han pres la successió, o de les seves respectives universitats.

En paral·lel a les seves activitats i recerques universitàries, voldria mencionar una activitat destacada dins els mitjans de comunicació. Martina Camiade és pe-

riodista i, com a tal, durant més de vint anys (de 1985 a 2008) ha participat activament en la difusió del català, com a productora i realitzadora de programes per a la cadena de televisió France3, on va fer més de 450 programes monogràfics o emissions en català de tretze a vint minuts dins la sèrie *Viure al país*. Només citant-ne alguns títols es veuran les orientacions: «L'aiguat del 40 a Catalunya Nord», «El silenci de Miquel Martí Pol», «La memòria obrera de Polilles», o les emissions de 52 i 65 minuts sobre «La Retirada, 60 anys després» i «17 retrats de dones entre memòria, exili i guerres», respectivament.

Participa molt a la vida social i cultural nord-catalana, dins l'associació *Albera Viva*, que és agermanada amb l'associació *Cap de Creus*; col·labora amb el Consell Comarcal de l'Alt Empordà, i presideix el Consorci dels Estudis Catalans, una associació que reagrupa les persones i les entitats albergades a la Casa dels Països Catalans de Perpinyà. Tampoc no puc ometre la seva participació activa a la Universitat Catalana d'Estiu, on va ser durant anys membre del Patronat de la Fundació UCE (Universitat Catalana d'Estiu), i l'organització fins avui dia de diades transfrontereres i de les diades de l'Institut d'Estudis Catalans a l'UCE de Prada.

Més que fer la glossa del seu discurs de recepció, *Practicar la cooperació transfronterera, pensar la frontera*, on la seva competència i la seva visió positiva i voluntarista d'Europa apareixen d'una manera diàfana, he pensat que valia més donar a conèixer la seva personalitat i les seves dedicacions universitàries, pedagògiques, culturals, socials i militants.

Els tres padrins de la proposta dèiem en la carta de candidatura que, a més dels seus mèrits, la doctora Martina Camiade podia aportar molt a la nostra Secció i a la Delegació territorial de l'IEC a Perpinyà, on ja participava. Això últim s'ha verificat en un parell d'anys, ja que dirigeix i anima aquesta Delegació i ha impulsat els primers projectes europeus de l'Institut, amb el suport actiu del president, Joandomènec Ros, del vicepresident, Jaume de Puig, i de Maria Corominas, la presidenta de la nostra Secció.

